

Kapitel 14

TEKST OG TEKSTUR

Indhold

- 1 Hvad er en tekst?
- 2 Hvad er tekstur?
- 3 Forskellige typer af sammenhæng
- 4 Tekst og samtale
- 5 Hvorfor det?
- 6 Informativ, regulativ og ekspressiv tekst
- 7 Simple og komplekse sammenhænge
- 8 Tid og årsag
- 9 Altså
- 10 Opsamling

* * *

1 Hvad er en tekst?

Vi er omgivet af tekster. Skrevne tekster i aviser, blade og internet, i fagbøger og skønlitteratur, kappes om vores opmærksomhed. Og samtalen kører hele tiden, somme tider ved siden af radioen eller fjernsynet – eller lærerens enetale fra katederet.

Det der får mig til at kalde både skrift og tale for tekst, er at begge dele hænger sammen. Både tale og skrevne tekster har **tekstur** (af latin 'vævning'), dvs de udsagn de består af, er vævet sammen, lige som trådene i et stykke stof.

* * *

2 Hvad er tekstur?

Man ser nemmest hvad tekstur er, hvis man tager en 'tekst' uden tekstur:

Eksempel 1: *Eleverne har behov for viden om sprog. Det skyldes bl.a. et de drikker for meget. Ex er det velkendt at drenge foretrækker gymnastik, mens piger har langt hår. På den anden side er der mange af dem der holder hund. Derfor fryser de en del om vinteren. Alt i alt gør de en indsats.*

Denne 'tekst' søger ihærdigt at give det indtryk at den er vævet rigtig sammen. De understregede udtryk er alle **signaler på sammenhæng**. Men signaler alene gør det ikke.

Tekstur er sammenhæng fra sætning til sætning i en tekst. Og man kan godt have sammenhæng uden signaler:

Eksempel 2:

- 1 *Eleverne har behov for viden om sprog.*
- 2 *Gymnasiet kræver stile, rapporter og aktiv deltagelse i undervisningen.*
- 3 *Erhvervslivet kræver læsefærdighed, korrekt stavning og evne til at forklare sig.*
- 4 *For at følge med i samfundslivet har man brug for det hele.*
- 5 *Almen Sprogforståelse er et godt initiativ.*

Opgave 1: Prøv at indsætte nogle af signalerne fra eksempel 1 ind i eksempel 2, så de viser den sammenhæng der er der.

* * *

3 Forskellige typer af sammenhæng

Det interessante ved signalerne er at de fortæller noget om hvad det er for en slags sammenhæng der giver tekstur. For grunden til at

signalerne virker helt tossede i eksempel 1, er at de angiver en sammenhæng som vi ikke kan acceptere.

Det skyldes angiver at nu kommer der en **årsag**. Det kunne også have været angivet med *fordi*, *siden* eller *af den grund at*. Omvendt betyder *derfor* at nu kommer der en **følge-virkning**. Det kunne også have været angivet med fx *det bevirker* eller *som følge heraf*.

Ingen af delene kan vi få til at passe med vores erfaringer med det som udsagnene i eksempel 1 handler om.

Konkretisering–generalisering er en anden type sammenhæng: fx (eller *eksempelvis* eller *lad mig konkretisere*) angiver at nu kommer der en konkretisering. Omvendt angiver *alt i alt* (eller *generelt* eller *tilsammen*) at nu kommer der en generalisering.

Eksempel 2 har som sagt tekstur uden signaler. Vi kan prøve at indsætte dem:

Eksempel 2A

- [1] *Eleverne har af forskellige grunde behov for viden om sprog.*
 [2] *For det første (skyldes det at) gymnasiet kræver stile, rapporter og aktiv deltagelse i undervisningen.*
 [3] *For det andet kræver erhvervslivet læsefærdighed, korrekt stavning og evne til at forklare sig.*
 [4] *For det tredje har man brug for det hele for at følge med i samfundslivet.*
 [5] *Alt i alt er Almen Sprogforståelse derfor et godt initiativ.*

I [1] angiver *af forskellige grunde* at der følger ikke bare én årsag, men flere. Derfor har vi brug for at parallelisere – det gør vi med *for det første/andet/tredie*. Og *skyldes det at* i [2] er overflødigt, siden vi allerede ved at der kommer *grunde* (‘årsager’).

Til slut generaliserer vi med *alt i alt*. Men samtidig er [1-4] jo en begrundelse for at Almen Sprogforståelse er et godt initiativ. [5] er altså skribentens følgevirkning eller konklusion oven på

argumentationen i [1-4] – derfor også signalet *derfor*. Vi kunne have kombineret de to sammenhænge med signalet *altså*.

Opgave 2: Hvilke sammenhænge har vi, og hvilke signaler kan man indsætte mellem sætningerne i følgende:

- Politikerne skalter og valter med vores penge. Nu vil de bygge en bro over Femern Bælt.
- Min bil vil ikke starte. Tændingen er kaput.
- Køerne er syge. Vi får ingen mælk. Der er mangel på oksekød.
- Sygehusene kræver store ressourcer. Det er dyrt at holde samfundet i gang.

Vink: Brug signaler som *fordi*, *fx*, *alt i alt*, *derfor*.

* * *

4 Tekst og samtale

Når man skriver en tekst, sker det ofte at man forestiller sig hvad modtageren gerne vil have at vide. Det styrer sammenhængen. Det kan vi vise ved en sammenligning af eksempel 3 og 3A:

Eksempel 3: Stillads-sex udløser terroralarm

København · [1] *Omkring kl 22 tirsdag aften gik alarmen på Christiansborg.* [2] *Da den første politibil nåede frem, var der ingen tegn på indbrud på selve den gamle borg, men på et af de stilladser, der for tiden omkranser bygningerne, skriver B.T.*
 [3] *Et ungt par havde efter en bytur fået lyst til hinanden, og de valgte et stillads til seancen, der udløste Folketingets alarmer, som blev sendt ud på politi-radioen.* [4] *Politiet valgte at sende det unge par hjem i seng.* [Urban 26.5.05 – min nummerering]

Den samme tekst kan fremstilles som en samtale, hvor A fortæller historien, mens B stiller de spørgsmål der giver den sammenhæng, i eksempel 3A.

[I virkeligheden ville B nok have nøjedes med at give minimal respons (*mm*), så A kunne få lov til at fortælle historien – A kan jo selv forestille sig hvad B vil være interesseret i. De mange B-spørgsmål er indføjjet for at gøre det klart hvad A forestiller sig.]

Eksempel 3A

- 1 A *Tirsdag aften gik alarmen på Christiansborg.*
 B *Hvorfor det? ('hvad var årsagen?')*
- 3 A *Politiet konstaterede ingen tegn på indbrud på selve den gamle borg.*
- 5 B *Hvad var der så sket? ('hvad var årsagen i stedet for?')*
 A *Der var indbrud på et stillads.*
- [7 B *Hvad for et stillads? ('mere konkret?')*
 A *Et af dem der for tiden omkranser bygningerne.]*
- 9 B *Indbrud på et stillads – kan du ikke være mere konkret?*
 A *Jo, et ungt par havde efter en bytur fået lyst til hinanden.*
- 11 B *Hvad havde det med alarmen et gøre? ('helt konkret?')*
 A *Jo, de valgte et stillads til seancen.*
- 13 B *Hvad skete der så?*
 A *Det udløste Folketingets alarmer.*
- 15 B *Og hvad skete der så?*
 A *Alarmerne blev sendt ud på politi-radioen.*
- 17 B *Og hvad skete der så?*
 A *Politiet valgte at sende det unge par hjem i seng.*

Som man kan se, er der de samme sammenhænge i både den skrevne tekst og i samtalen – tekstur i begge tilfælde.

Først og fremmest vil man i en sådan tekst være interesseret i **årsagen** til alarmen. (Og her kunne teksten have taget en helt anden retning – alarm på Christiansborg kunne jo også have været forårsaget af en politisk krise...)

For det andet viser det sig at **konkretisering** spiller en stor rolle ('et indbrud på et stillads? – hvor? hvem? hvad?'). Det er meget naturligt i en avis-notits, hvor man tegner et generelt billede først, og bagefter udfylder detaljerne.

For det tredje ser vi i linje 5 en **mod sætning**, signaleret ved *i stedet for*. I avisteksten er den signaleret ved *men* ('ingen indbrud på borgen, *men* på stilladset i stedet'). Desuden kan den signaleres med *eller*. Modsætninger er i familie med paralleller – de udelukker blot hinanden, det gør paralleller ikke.

Både modsætning og parallel kan signaleres med *mens* – som i eksempel 1, hvor vi blot ikke kan se hverken en modsætning eller en parallel mellem gymnastik og langt hår.

For det fjerde viser det sig at der er behov for en sammenhæng mere, nemlig **tidsfølge**. Den er en naturlig del af historier og beretninger. Og det er én af de første sammenhænge vi bliver opmærksomme på som børn. Derfor indeholder børns fortællinger så ofte signalet og så, som i følgende:

Der var en mand, og så gik han ud i skoven, og så kom han til en bro, og så ville han gå over broen, og så kom der en trolde...

NÅR VI SAMMENLIGNER eksempel 3 og 3A, ser vi at der også er andre måder at få teksten til at hænge sammen på, end de signal-spørgsmål der er brugt i samtalen.

Det gælder fx **relativ-sætninger**. De kan bruges til at konkretisere – meget naturligt, eftersom det netop er efterleddets opgave at 'give en nærmere beskrivelse', som i avisteksten [2]: *et af de stilladser, der for tiden omkranser bygningerne*.

I øvrigt kan vi bemærke at konkretiseringen i linje 7-8 i samtalen egentlig er et sidespring – omend tekstuelt nødvendigt. Den slags sidespring er relativ-sætninger gode til.

I avisteksten [4] viser det sig at relativ-sætninger også kan bruges til at angive en tidsfølge: *de valgte et stillads til seancen, der udløste Folketingets alarmer, som blev sendt ud på politi-radioen*.

Endvidere kan vi også bruge **adverbielle ledsætninger** med et tidsindhold, som i avisteksten [2]: *Da den første politibil nåede frem...* Det udsagn er udeladt i samtalen, for på det punkt er B ikke interesseret i tidsfølgen, men i årsagen. (Udsagnet kunne indsættes efter linje 17, men her er det i mellemtiden blevet overflødigt.)

Når man skal skrive en tekst, er det en god ide at forestille sig hvad modtageren kunne tænkes at spørge om.

* * *

5 Hvorfor det?

Vi er vant til at spørgsmålet Hvorfor det? drejer sig om en årsag – en forudgående begivenhed der har udløst en følgevirkning. Sådan er det imidlertid ikke altid:

A *Fru Jensen er ikke hjemme.*

B *Hvorfor det?*

A *Garagen er tom.*

Men den tomme garage kan jo næppe være årsagen til at Jensen ikke er hjemme. Altså må vi forstå spørgsmålet *hvorfor det?* anderledes: 'hvorfor tror du det?'. Dvs den tomme garage er den talendes grundlag for at sige/vide at Jensen ikke er hjemme – *Garagen er tom* er en **underbygning** af sandheden i As første udsagn.

Underbygningen er i dette tilfælde faktisk en henvisning til en følgevirkning: 'Fru Jensen er kørt sin vej – derfor er garagen tom'. Sikker er den underbygning naturligvis ikke – det kunne være hendes mand der har nuppet bilen.

En anden mulig underbygning kunne være at henvise til en 'kilde': *Det siger Olsen, og han ved alt hvad der foregår.* Om den underbygning er mere sikker, er et åbent spørgsmål. Den sikreste er vel nok *Jeg så hun gik.* (Men hun kan jo være kommet tilbage...)

Når en underbygning ikke er en årsag, så har den naturligvis heller ikke en virkning. I stedet får vi en **konklusion**, der kan signaleres med *altså* eller *følgelig*:

Garagen er tom. Altså er hun ikke hjemme.

Opgave 3: Find en kilde-underbygning i eksempel 4.

Eksempel 4: Unge vil på efterskole Forlængelse

[1] *Efterskoler bliver mere og mere populære hos de unge.* [2] *Det er på trods af regeringens forsøg på at få dem til at gå den lige vej gennem skolesystemet.* [3] *4 ud af 10 elever tager 10. klasse på efterskole, viser nye tal fra Danmarks Statistik, skriver Jyllands-Posten.* [MetroXpress 26.4.05]

* * *

6 Informative, regulative og ekspressive tekster

Forskellen mellem informative, regulative og ekspressive tekster er at de er udtryk for forskellige talehandlinger (jf kapital 12, afsnit 6).

I informative tekster har vi to konkurrerende fortolkninger af *hvorfor* – enten årsag ('hvorfor skete det?') eller underbygning ('hvorfor tror du det?').

I det informative eksempel 4 er oplysningen om unges valg af 10. klasse i [3] underbygget med to kilde-henvisninger, dels til Danmarks Statistik, dels til Jyllands-Posten.

Men der er også en årsag i eksempel 4 – en '**skuffet årsag**'. Regeringens forsøg [2] skulle jo egentlig forårsage at efterskoler blev mindre populære. Men det virkede altså ikke. En skuffet årsag signaleres fx med *på trods af, selv om*, og en skuffet virkning signaleres fx med *alligevel*:

Regeringen forsøger at få eleverne til at gå den lige vej gennem skolesystemet. Alligevel bliver efterskoler mere og mere populære hos de unge.

Opgave 4: Hvor i ovenstående eksempel ville du indsætte *selv om*? Hvordan ville det ændre sætningsbygningen?

Også i regulative og ekspressive tekster kan vi finde alle typer sammenhæng. Men underbygning er at forvente, dog ikke i formen 'hvorfor tror du det?', men i formen 'hvorfor synes du det?'. (Jf kapitel 12, afsnit 7.)

Et regulativt eksempel:

- A Nu skal vi have ordnet køkkenhaven.
- B Hvorfor (synes du) det?
- A Kartofflerne skal plantes.

Den senere begivenhed (plante kartofler) kan jo dårligt være en årsag til en umiddelbart forestående (ordne køkkenhaven). Men hensigten 'at ordne køkkenhaven' underbygges af et **motiv** – nemlig at få plantet kartofler. Motivet kan også være en ekspressiv:

- A Fordi jeg synes godt om nye kartofler.

Og hvis nogen skulle spørge om en begrundelse for en ekspressiv (*Hvorfor synes du det?*), får vi ofte en mere konkret ekspressiv:

- A Fordi de smager så godt.

Ordet begrundelse kan bruges som fællesbetegnelse for årsag, underbygning, motiv, samt en konkretisering af en ekspressiv.

* * *

7 Simple og komplekse sammenhænge

Den simpleste sammenhæng angives ved *og*, *også*, *desuden*, *yderligere*, *herudover*, *endelig*. Den bruges især ved paralleller, fx i tekster hvor der sker en opremsning af fakta:

I Danmark har vi et Folketing, der består af 179 medlemmer, og en regering der består af 15-20 ministre. Desuden har vi et politi der skal sørge for at lovene overholdes. Her medvirker også domstolene. Endelig har vi Folketingets Ombudsmand til at efterse at statsmagten opfører sig korrekt over for borgerne.

Disse paralleller kan ses som konkretiseringer af en generel overskrift: *Det danske samfunds indretning*. (Bortset fra at det selvfølgelig ikke er hele historien.)

Men signalerne er ikke bundet til bestemte sammenhænge. Især og kan bruges forskelligt. Fx

Hun gik ud og lukkede døren. (tidsfølge)
Han opførte sig pænt og fik en god modtagelse. (virkning)
Arbejdsløsheden stiger, og især de unge bliver ramt. (konkretisering)

PÅ DEN ANDEN SIDE finder vi **komplekse sammenhænge** signaleret af nogle af de almindeligste konjunktioner i sproget. Fx

Selv om det regner, går vi i skoven. (skuffet årsag)
Hvis det sner, bliver vi hjemme. (betinget årsag)
Når du ikke vil høre, må du føle. (normal-årsag)

Den skuffede årsag, signaleret med *selv om*, forudsætter at vi har en fornemmelse af en 'normal' årsags-virkning bagved ('når det regner, går vi ikke i skoven').

Den betingede årsag, signaleret med *hvis*, fortæller både at der er en årsags-virkning, og at årsagen ikke er et faktum.

En normal-årsag er en der forudsættes at virke hver gang, men den kan også bruges om et enkelt-tilfælde – det kan jo fx være at jeg lige har konstateret at du ikke vil høre (og så skal du ha tæv!).

Alle tre typer udtryk kan også bruges om underbygning-konklusion. Fx *Selv om de hedder atomer, så kan de altså deles*. Man skulle jo ellers tro at det var rimeligt at konkludere fra navnet *a-tom* ('u-delelig') til egenskaben udelelighed. Dvs en 'skuffet' underbygning. Og den skuffede konklusion signaleres med *altså*.

Det samme gælder regulativ-motiv: *Selv om regeringen gør meget (for at eleverne skal springe 10. klasse over), er den blevet mere populær* – formålet blev ikke nået.

Opgave 5: Find ud af hvilke sammenhænge der mest sandsynligt ligger i følgende udsagn:

- a *Skatten er steget, og pensionen er faldet.*
- b *Der ville være koldere på jorden hvis solen var længere borte.*
- c *Når man går i gymnasiet, er der meget forberedelsesarbejde.*
- d *Fætter Jens har været på besøg, og nu er min kone gravid.*
- e *Jeg drak en øl, selv om jeg havde lovet at lade være.*

* * *

8 Tid og årsag

Det er ofte svært at skelne tidsfølge og årsag-virkning. Begge dele signaleres med *når* og *da*.

Når kan signalere enten en normal-årsag eller en fremtidig (ubetinget) årsag:

Når vand opvarmes til 100 grader, koger det.
Når Du har slået græsset, får du en krone.

Men når kan også signalere en simpel tidsfølge, især om fremtiden, selv om der undertiden kan være tvivl:

- a *Når vi kommer til en benzintank, skal vi lige have fyldt op.*
- b *Når fætter Jens har været her, skal vi gøre rent.*

I eksempel a kan der ikke være tvivl – det kan ikke være fordi vi kommer til en benzintank at vi skal have fyldt op. Men i eksempel b kan det godt være både *fordi* han har været her, og *efter* at han har været her.

DA KAN SIGNALERE årsag-virkning i fortid, nutid og fremtid, men også tidsfølge, dog kun i fortiden.

Opgave 6: Hvilke sammenhænge angiver *da* og *når* i følgende:

- a *Da jeg var kommet hjem, gik jeg i seng.*
- b *Da jeg var sulten, tog jeg lige et stykke smørrebrød først.*
- c *Da der skal dannes en ny regering, må alle partilederne gå til dronningen.*
- d *Når der skal dannes en ny regering, må alle partilederne gå til dronningen.*

TID OG ÅRSAG er i det hele taget ikke nemme at holde ude fra hinanden. Også konjunktionen *siden* kan bruges om begge dele:

- a *Siden Bush kom til magten, har der været uro i verden.*
- b *Siden du ikke kan tie stille, må du gå uden for døren.*

I eksempel a er der en ren tidsfølge (selv om onde tunger måske vil påstå at der også er en årsag på spil). I eksempel b kan der kun være tale om årsag.

Så kan ligeledes signalere forskellige ting:

- a *Gå den lige vej til bedstemor, så du ikke møder ulven.* (motiv)

- b Rødhætte gik den lige vej, så hun mødte ikke ulven. (virkning)
 c Rødhætte gik gennem skoven. Så mødte hun ulven. (tidsfølge)

I eksempel a angiver *så*-sætningen en underbygning af den regulative første sætning. *Så*-sætningen (der også kaldes en hensigts-sætning) er desuden en ledsætning, hvilket vi kan se af ledstillingen du ikke møder (jf kapitel 11, afsnit 2). Her er *så* altså en under-ordnende konjunktion.

I eksempel b angiver *så*-sætningen en følgevirkning af den informative første sætning. *Så*-sætningen (der også kaldes en følgesætning) er desuden en helsætning, hvilket vi kan se af ledstillingen *hun mødte ikke*. Her er *så* altså en side-ordnende konjunktion.

I eksempel c er *så*-sætningen ren tidsfølge. Også her er den en helsætning, med *så* i forfæltet (jf kapitel 10, afsnit 3). Her er *så* altså et adverbialled.

GRUNDEN TIL at tid og årsag–virkning er så svære at holde ude fra hinanden, er jo nok at vi har for stor tilbøjelighed til at forbinde tidsfølge med årsag. Det har ofte givet anledning til overtro:

*Storken er kommet. Rigmor har fået en baby.
 Den gamle kone stirrede på mig. Nu er mine køer blevet syge.*

Opgave 7: Her kommer et par eksempler fra uheldigt formulerede stillings-ansøgninger. Hvori ligger det uheldige?

- a *Jeg er 37 år, gift og har tre børn, da jeg har været ansat i staten.*
 b *Jeg er 27 år og har fire børn. Er en frisk og villig pige, som kan bekræftes af mange.*
 c *Mit helbred fejler ikke noget, selv om jeg er gift og har tre børn.*

* * *

9 Altså

Ordet *altså* kan (ligesom *så*) anvendes på flere forskellige måder. Den simpleste er nok angivelse af konklusion, som i eksempel a:

- a *Garagen er tom. Altså er hun ikke hjemme.*
 b *Nu vil du anskaffe en ny vaskemaskine. Det synes jeg altså er unødvendigt.*

I eksempel b lyder det nærmest som om *altså* skal signalere en modsigelse. Men der ligger måske bagved et ‘som konklusion på hvad jeg tidligere har sagt’ (eller måske bare tænkt...) – dvs sætningen er ikke konklusion på den umiddelbart foregående sætning, men på min egen tidligere ytring (eller tankegang).

Et mere fritgående *altså* har vi i følgende:

- A *Skal regionerne overtage amternes opgaver?*
 B *Altså, nu skal vi jo huske at opgavefordelingen bliver helt anderledes i den nye kommunal-struktur.*

Her må vi antage at politiker B tidligere har gjort rede for sit syn på den nye kommunal-struktur, men hans *altså* kommer meget tæt på at være et signal på at han ikke kan (eller vil) svare ja eller nej. Det kan dog også være at det signalerer at dette er en konklusion på en følgende underbyggende forklaring

Dette *altså* er sat uden for sætningen, og er altså blevet en interjektion (et udråbsord). Det ses endnu tydeligere i følgende:

- A *Du skal være hjemme inden kl 11!*
 B *Altså!*

Her er *altså* blevet et rent protest-signal. Samme modsige-effekt kan ligge i *altså* som adverbial, fx:

Ligegyldigt hvor mange gange du siger det, så vil jeg altså ikke!

Her signalerer *altså* nærmest en skuffet virkning.

* * *

10 Opsamling

Det der karakteriserer tekster, er at de har **tekstur**, dvs der er sammenhæng fra sætning til sætning – uanset om der er tale om helsætninger eller ledsætninger.

Man kan kalde denne sammenhæng logisk, men den kan være af forskellig art.

I en beretning eller en historie vil sammenhængen ofte være **tidsfølge** (*før–efter*). Men begivenheder er ikke kun tids-forbundne – ofte er der tale om **årsag–virkning** (*fordi–derfor*).

Og selv om virkelighedens årsager altid kommer før virkningerne, lige som *før* kommer før *efter*, så kan man i en tekst sagtens bytte om på rækkefølgen.

En fri rækkefølge er også almindelig ved **underbygning-konklusion**, ved konkretisering-generalisering og ved **regulativ-motiv**.

Helt selvfølgelig er det at rækkefølgen er fri ved **paralleller** og **modsætninger**.

FOR AT HJÆLPE modtageren (og sig selv) indsætter man som oftest **signaler for tekstur**. De kan være af forskellig slags, og de kan signalere forskellige ting:

- **Sideordnende konjunktioner** (bindeord) som *og*, *men*, *eller*, blandt hvilke *og* kan bruges mest bredt (og mindst oplysende).
- **Underordnende konjunktioner**, der viser hvordan ledsætninger skal forstås. Eksempler:

fordi, *da*, *siden*, *eftersom*: simpel årsag (eller underbygning)

hvis: betinget årsag (eller underbygning)

selv om, *skønt*: skuffet årsag (eller underbygning)

når: normal-årsag (eller en tidsfølge)

mens: modsætning, parallel eller samtidighed

- **Adverbialer** kan indsættes enten i forfeltet eller A1 (jf kapitel 10, afsnit 3). Eksempler:
derfor, *følgelig*: simpel følgevirkning (eller konklusion)
alligevel, *altså*: skuffet virkning (eller skuffet konklusion)
for eksempel: konkretisering
alt i alt: generalisering
altså: konklusion
- **Andet** kan være verber som *det skyldes* (årsag) eller *det følger heraf* (virkning eller konklusion), eller nominaler som *med den begrundelse at* (årsag, underbygning eller motiv).

Hovedsagen er at tekster hænger sammen, og at vi har en række signaler der kan fortælle hvordan.